

Інститут української
археографії та
джерелознавства
ім. М. С. Грушевського
НАН України

Музей Гетьманства

ГЕТЬМАНСЬКІ ЧИТАННЯ

**Пам'яті шведського короля
Карла XII (1682–1718).**

До 300-х роковин з дня його загибелі

Збірник наукових статей

Київ – 2019

УДК: 94:921.731(485)+(477)“1682/1718” Карл XII

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (Протокол № 4 від 16 квітня 2019 року)

Рецензенти:

В. В. Корнієнко, д. іст. н., заступник генерального директора з наукової роботи Національного заповідника “Софія Київська”;

С. А. Леп’явко, д. іст. н., професор кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Редакційна колегія:

Галина Ярова; д. іст. н. Георгій Папакін;

к. іст. н. Людмила Бевз; к. іст. н. Дмитро Гордієнко.

Гетьманські читання.

Пам’яті шведського короля Карла XII (1682–1718). До 300-х роковин з дня його загибелі. Збірник наукових статей. – К., 2019. – 176 с. – (Козацька скарбниця. Вип. X).

ISBN 978-966-02-9067-9

Збірка наукових праць висвітлює широке коло питань, пов’язаних з постаттю шведського короля Карла XII. Особлива увага приділена шведсько-українському союзу, питанням європейської політики того часу, висвітленню постаті короля в джерелах та історіографії.

Видання призначене для науковців, студентів та всіх, хто цікавиться історією та культурою України, Швеції та Східної Європи ранньомодерної доби.

ISBN 978-966-02-9067-9

© Музей Гетьманства, 2019

© Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2019

© Автори статей, 2019

300 років з дня загибелі Карла XII

2018 року минуло триста років як загинув один із найушлавленіших володарів Європи, протектор України – шведський король Карл XII. Оспіваний поетами й письменниками, спершу нівельований у народницькій, а згодом піднесений у новій шведській історіографії король впевнено повертається і в українській національній історичний наратив. Прикметно, що переоцінка постаті короля Карла XII в шведській історіографії, як зауважив Б. Крупницький, йшла рука в руку з переоцінкою постаті гетьмана Івана Мазепи в українській¹. Для Швеції, як і для України “доба Карла XII – це доба і найбільшої національної слави і найбільшого національного нещастя”, тому “ніяка епоха шведської історії не була так пильно досліджена і продискутована, як період Карла XII”². 1910 р. у Швеції засновано й успішно діє “Каролінзьке товариство” (Karolinska förbundet), що видає свій щорічник і покликане всебічно дослідити постать короля Карла XII.

Однак в Україні на перших порах мазепознавча тематика вільно могла розвиватися лише в часі відновлення Української державності 1917–1921 рр. Тому самостійний напрям української історіографії – мазепознавство сформувався і довго успішно розвивався в колах української еміграції ХХ ст. 1932 р. українська еміграція широко відзначила 300-ліття з дня народження гетьмана Івана Мазепи. Водночас були проведені й заходи зі вшанування пам’яті союзника і покровителя гетьмана – шведського короля Карла XII, для чого на офіційному рівні були встановлені контакти зі Стокгольмом³.

З відновленням незалежності України в 1991 р. в Україну впевнено “повертається” і поступово реабілітується ім’я Мазепи. Однак, як зауважив Б. Крупницький, “хто хоче вистудіювати Мазепину добу на Україні, той мусить уважно спинитися і на особі шведського ко-

¹ Б. Крупницький, ‘Карл XII в старій і новій шведській історіографії’ в *Мазепа. Збірник* (Варшава 1938), т. I, с. 81.

² *Ibid.*, с. 64.

³ ‘Святкування 300-ліття дня народин гетьмана І. Мазепи в Парижі’ (3 квітня 1932) 14(322) *Тризуб* 15.

роля Карла XII, союзника українського гетьмана”⁴. Відтак, вже 2002 року з’явився український переклад-конспект монографії Осі Карлссон “Карл XII” (Трелеборг 2002). Згодом був виданий переклад книги нобелівського лауреата В. фон Гейденстама “Воїни Карла XII” (К. 2015). Мазепознавчі студії зумовили й появу оригінальних каролінзьких праць українських дослідників, наприклад, С. Павленка “Військо Карла XII на півночі України” (К. 2017) та О. Слісаренка “Військово-стратегічні аспекти утворення українсько-шведського союзу 1708–1714 рр.” (Дніпро 2018). Пожвавлюється в українській історіографії й загалом інтерес до історії Швеції, чому також сприяють переклади праць шведських істориків, наприклад, популярної “Короткої історії Швеції” Й. Вейбулля (Стокгольм 1998), та інших.

Карла XII з Україною пов’язують два епізоди його бурхливої воєнно-політичної діяльності. Так, вперше шведський король ступив на українську землю, коли переслідував війська польського короля Августа II Саксонського на початку XVIII ст., завдавши тому остаточного розгрому на теренах Волині, після чого деякий час перебував у Львові. Ця частина біографії Карла XII в українській історіографії висвітлена найслабше, позаяк її повністю затьмарив другий епізод, пов’язаний з антиросійським союзом короля з гетьманом Іваном Мазепою 1708 р., полтавською катастрофою й відступом української та шведської армій.

Союз Карла XII та Івана Мазепи 1708 р. є центральний сюжетом шведсько-українських відносин ранньомодерного часу. При цьому, як зауважив М. Грушевський, “гетьман Мазепа з своїм союзом з шведським королем против централістичної політики царя Петра був тільки вірним репрезентантом і виконавцем традиційної політики української старшини, і ближче ще – її традицій давнішого союзу з Швецією в інтересах забезпечення самостійності Україні”⁵. Як традиційний, цей союз розглядала й гетьманська адміністрація, що відображено в Конституції 1710 р., гарантом якої й був Карл XII: “Тоді ... Гетьман Ясновельможний Іван Мазепа, рухомий правдивим занепокоєнням за цілість Вітчизни, ... перейшов під незламну оборону

⁴ Б. Крупницький, *Op. cit.*, с. 64.

⁵ М. Грушевський, ‘Шведсько-український союз 1708 р.’ в М. С. Грушевський, *Твори: У 50 т.*, редкол.: П. СОХАНЬ, Я. ДАШКЕВИЧ, І. ГИРИЧ та ін., т. 8: *Серія “Історичні студії та розвідки (1906–1916)”* (Л., Світ 2002) 123.

найяснішого короля, Його Милості Шведського, Карла Дванадцятото...; будучи послідовником та наступником анцессора свого, славної пам'яті звиятного Гетьмана Богдана Хмельницького, котрий з найяснішим Королем Шведським, а Його Королівської Величності дідом, Карлом Десятим одностайністю та справами військовими у звільненні Вітчизни своєї від польського на той час тяжкого підданства узгоджуючись, не меншу мав у задумах своїх допомогу до розвівання з силами польськими”⁶.

Батуринська трагедія й полтавська катастрофа стали вододілом української та російської історій. За висловом М. Грушевського, “великий майстер в терорі, Петро вмів налякати українську суспільність і український народ сильно, смертельно, до нестями”, так, що “допити і кари над мазепинцями зі страхом і трепетом згадували потім ціле століття в українській суспільності”⁷. Відтак, Батурин і Полтава стали одним з есхатологічних маркерів України в містерії “Великий льох” Тараса Шевченка, а німецький мандрівник Георг Коль, побувавши в Україні у 1830-х рр., у своєму *Щоденнику* зазначив, що українці згадували про Полтавську битву так, як чехи згадували про битву під Білою горою⁸. Та й через триста років триває кривава війна за незалежність України, яку підступно, без оголошення розв'язала Росія у 2014 р.

Таким чином, якщо для української традиції Іван Мазепа, а отже й Карл XII є національними героями, що дали бій за незалежність України, стали на захист Європи від московського варварства, для російської традиції Карл XII, а особливо Мазепа є однозначними ворогами. Майже вся російська історіографія спрямована на глорифікацію Петра I і приниження його ворогів.

Советський комуністичний режим історії надавав першочергової ваги у своїй пропаганді. Зокрема, міт “полтавської перемоги” успішно використовувався для боротьби з українським самостійництвом. Так, на відзначенні 230-ї річниці Полтавської битви тодішній президент АН УРСР О. Богомолець у своєму виступі порівнював перемогу Петра I над шведсько-українським військом з перемо-

⁶ *Договори і постанови*, упоряд. О. Алфьоров (К., Темпора 2010) 27, 29.

⁷ М. Грушевський, ‘Шведсько-український союз 1708 р.’, с. 124, 125.

⁸ Я. Й. Грицак, *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* (К., Генеза 2000) 25.

гою Сталіна над УНР⁹. Подібний підхід демонструє й нинішній Музей полтавської битви, тим самим залишаючись провідником російських, колоніальних щодо України історичних мітологем.

Полтавська катастрофа 1709 р. стала поворотним моментом не лише в історії України, а цілої Східної Європи. Як зауважував М. Грушевський, “побіда 27/VI дала царству Російському не тільки рішучу перевагу в Східній Європі, але й пхнула його на стежку імпералізму, екстенсивної політики, все нових і нових завоювань і прилучень на цілі два століття. Ся екстенсивна тенденція не тільки принесла політичну смерть цілому ряду політичних організмів, які могли б жити і по нинішній день, але дуже шкідливо вплинула на внутрішню еволюцію самої Російської держави і її державної народності великоруської, відтягнувши всі засоби від внутрішнього, суспільного й культурного прогресу і віддавши їх на завдання зверхнього неустанного розширення”¹⁰. Натомість у візії українського публіциста-емігранта І. Павленка, поразка союзної армії під Полтавою 1709 р. перетворилась у перемогу нескореного духу, зберігши традиції збройної боротьби за незалежність: “Україна могла і може бути гордою з того, що український гетьман зробив, прилучившись до Карла XII в його геніяльним політичним чині, в намаганні знищити в зародку ту руйницьку, реакційну східну потугу, що тяжіла понад століття над суспільно-політичним розвиток цілої Європи”¹¹.

Таким чином проведення Музеєм Гетьманства разом з Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України за підтримки Гетьманського фонду імені Петра Дорошенка круглого столу, присвяченого “Пам’яті шведського короля Карла XII (1682–1718) – першого гаранта Конституції України”, що відбувся 14 грудня 2018 р. в Музеї Гетьманства у Києві, є, з одного боку, логічним продовженням каролінзких напрацювань української історіографії, а, з другого, відкриває нові дослідницькі перспективи у вивченні епохи шведського короля Карла XII та українського гетьмана Івана Мазепи.

⁹ І. ПАВЛЕНКО, ‘Поразка чи перемога?’ (10 вересня 1939) 31(681) *Тризуб* 2–3.

¹⁰ М. ГРУШЕВСЬКИЙ, ‘Виговський і Мазепа’ в М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ, *Твори: У 50 т., редкол.: П. СОХАНЬ, Я. ДАШКЕВИЧ, І. ГИРИЧ та ін., т. 2: Серія “Суспільно-політичні твори (1907–1914)”* (Л., Світ 2005) 395.

¹¹ І. ПАВЛЕНКО, *Op. cit.*, с. 5.